

Recensioner

Gun Jonsson: *Tanter och representanter. Dilemman i frivilliga organisationer – en fråga om oligarki eller demokrati*. Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet, No 44 2006.

Kommer frivilliga organisationer efter hand att styras av en liten grupp ledare utan närmare kontakt med sina medlemmar? Frågan om det som kallats oligarkins järnlag har diskuterats i snart etthundra år. Att den problembild som Michels tecknade i början av 1900-talet fortfarande är aktuell visas tydligt i Gun Jonssons avhandling *Tanter och representanter*. Hon har undersökt frågan i sex föreningar knutna till den så kallade bygderörelsen som utvecklats i Sverige de senaste 15–20 åren. Denna rörelse har betecknats som experiment i lokal demokrati och fått mycket uppbackning och positiva omtalanden. Därför är det intressant att frågan om hur demokratiska dessa föreningar förmår vara ställs och undersöks på ett kritiskt sätt.

Problemställningen tar sin utgångspunkt i Robert Putnams forskning om demokratin i norra Italien och dagens USA. Den teoretiska framställningen bygger dock inte direkt på Putnam utan Gun Jonsson utvecklar en teoretisk modell där hon ställer oligarkins järnlag mot ett direktdemokratiskt alternativ. Hon framställer vägen mot oligarki som en process i sju steg, från arbetsdelning och specialisering till nepotism och ett oberoende ledarskap. Mot detta ställer hon en alternativ, direktdemokratisk process i sju steg som bygger på horisontell kompetens, öppenhet och aktiva medlemmar, härledd bland annat från Carole Pateman och Jürgen Habermas. Teoretiskt kunde denna modell ha motiverats bättre, särskilt med avseende på diskussionen av de direktdemokratiska möjligheterna. Men modellen är ett mycket gott analysverktyg och fungerar på ett intressant sätt när den tillämpas på materialet. Avhandlingen bygger på gruppintervjuer med styrelsemedlemmar i var och en av de sex föreningarna.

De sju stegen mot oligarki beskrivs som organisatoriska dilemman. I stort sett finner Gun Jonsson att samtliga föreningar uppvisar tendenser till oligarki men det finns variationer. Hon menar också att det finns vissa möjligheter att undvika att falla i den oligarkiska fällan.

I det första steget som handlar om arbetsdelning beskrivs hur styrelserna är mycket angelägna om att rekrytera folk med breda kontaktytor och specialkompetens, helt enkelt "kunnigt folk". Samtidigt talar man om att medlemmarna i gemen är oengagerade. Motsatsen till detta är när man söker efter styrelsemedlemmar som ska representera olika kategorier medlemmar eller olika byar. I det andra steget beskrivs hur föreningsarbetet binds upp till enskilda individer som beskrivs som eldsjälar eller som

”en spindel i nätet”. Det främsta motivet till detta är effektiviteten i arbetet. Motsatsen är medveten rotation. I nästa steg visas hur specialiseringen kan övergå till en ökad komplexitet som uttrycks i att man söker bidrag från kommuner eller EU eller driver stora projekt som kräver en stark ekonomi. I motsats till detta skulle föreningen kunna välja att avstå från att växa eller engagera sig i större projekt. Föreningens engagemang i stora projekt leder lätt till att organisationen blir ett mål i sig och att ledarna anser sig veta vad som är bäst för medlemmarna, vilket beskrivs som det fjärde steget mot oligarki.

Alternativet här skulle, enligt Gun Jonsson, vara en fortsatt dialog och kanske ett mer informellt arbete. Hon ger exempel på föreningar som åtminstone delvis tillämpat detta genom att till exempel ha möten i hemmiljö och lita till samtal med folk och medlemmar som träffas i affären eller på macken. Det följande femte steget leder till att styrelsemedlemmarna kräver lojalitet om de utsätts för kritik eller om deras arbetsmetoder ifrågasätts. Man kan till exempel hota med att avgå, vilket är ett skolexempel från Michels. Och det kan motiveras på följande sätt: ”man kan ju undra vad som skulle hända om inte någon skulle ta tag i saker och ting som är angeläget att få till det bättre”. En annan motivering formuleras så här: ”ska vi låta byn fortsätta leva eller ska vi låta den dö?”. Konflikter ses som en nackdel för verksamheten. Alternativet är naturligtvis att föra en öppen dialog och kompromissa.

I nästa steg sluts leden ytterligare. Exempler här bygger bland annat på hur man ibland resonerar om årsmöten som närmast onödiga och besvärliga. Istället för att se dem som möjligheter att föra en dialog med medlemmarna säger man att det ”blir för långa årsmöten annars”. Slutsteget blir en utvecklad oligarki. Styrelsemedlemmarna finner det enklare och effektivare att arbeta i en sluten grupp.

Gun Jonsson finner, som nämnts ovan, otvetydiga exempel på att alla av dessa relativt nya och små föreningar uppvisar starka drag av oligarki men hon finner också variationer och exempel på motsatsen. I slutet av avhandlingen beskriver hon dessa steg eller dilemman som vägval och hon antyder möjligheten av att välja andra vägar. Tyvärr ger hon dock inga förslag till förklaringar till varför det finns skillnader i föreningarna. Här kanske Gun Jonsson i slutet av sin analys ger en något omotiverad öppning i sin i övrigt ganska bistra bild av tillståndet i dessa föreningar.

Vid läsningen av intervjuerna förnimmer man dock en viss medvetenhet om problematiken men problemen skylls i stort sett genomgående på de oengagerade medlemmarna. Man kan inte utesluta att det ligger något i detta. Kan oligarkin bero på och till och med legitimeras av medlemmarnas bristande engagemang och tysta medgivande? Tyvärr har inte Gun Jonsson något material för att kunna diskutera medlemmarnas engagemang eller missnöje. Det är en brist i avhandlingen att inga andra än styrelsemedlemmar intervjuats. Som läsare skulle man också ha önskat lite mer beskrivningar av föreningarnas specifika verksamheter. Men kanske hade då föreningarna gått att känna igen på ett helt annat sätt än nu, vilket hade gjort den tuffa beskrivningen svårare att genomföra.

Gun Jonsson utnyttjar också sitt intervjumaterial till att göra samtalsanalyser, främst utifrån en genusaspekt. Hon har bland annat räknat antal ord som de olika

personerna yttrar och sådant som turtagningar (både lyckade och misslyckade) samt så kallade uppbackningar. De sex styrelserna bestod av 21 män och 6 kvinnor. Samtliga ordförande var män och de dominerar gruppintervjuerna totalt. I varje styrelse är det två till tre personer som dominerar och ingen av dem är kvinna. Men det är också ett antal män som inte heller säger särskilt mycket. Så det är klart att oligarkin har en genusaspekt men Gun Jonsson går inte så långt att hon hävdar att oligarkiproblemet skulle lösas om styrelserna dominerades av kvinnor. För att kunna säga något mer om varför styrelserna domineras av män skulle det också ha varit bra med uppgifter om könsfördelningen bland medlemmarna.

Sammanfattningsvis har Gun Jonsson skrivit en intressant och läsvärd avhandling som tar upp ett gammalt problem på ett delvis nytt och givande sätt. Det är inte den teoretiska diskussionen i sig som är avhandlingens styrka utan dess tillämpning. Analysen är en väl genomförd tillämpning av breda och allmängiltiga teoretiska frågeställningar och den ger intressanta svar.

Göran Ahrne, fakultetsopponent

Birgitta Henecke *Plan & protest. En sociologisk studie av kontroverser, demokrati och makt i den fysiska planeringen*. Lund Universitet: Lund Dissertations in Sociology 71 (2006).

Att förändringar i den byggda miljön många gånger är konfliktfyllda beror på att det finns olika intressen kring hur den bör utformas. Detta utgör utgångspunkten för Birgitta Heneckes avhandling *Plan & protest. En sociologisk studie av kontroverser, demokrati och makt i den fysiska planeringen*. Studien fokuserar på de planprocesser som föregår beslut om den byggda miljön, processer som skapar en arena för olika aktörers kamp.

Det hon framför allt är intresserad av är spänningen mellan planering som en rationellt organiserad byråkratisk aktivitet och ambitionen att skapa en demokratisk beslutsprocess. Planprocesserna utgör inte en neutral mötesplats för olika institutionaliserade intressen utan visar ofta på maktrelationer och utmanar demokratiska spelregler.

Det övergripande syftet för avhandlingen är att analysera hur och varför legitimitetsbrist uppstår, hur den kommer till uttryck samt vad den innebär. För att studera detta har Henecke valt fyra plankontroverser. Två av dem rör bostäder (Villa Sunna i Lund och Annestad i Bunkeflostrand i Malmö) och två rör transportinfrastruktur (Väst kustbanans nya sträckning i centrala Lund och ombyggnaden av riksväg 21 förbi Önnestad i Kristiansstad).

Avhandlingen består av fyra delar. I den första delen redogörs för avhandlingens tematik, metod och material samt sociologiska studier av fysisk planering och plankonflikter. Det empiriska materialet består av mediematerial, offentliga dokument och ett

trettiofemtal intervjuer med olika aktörer i plankontroverserna (byggherrar, kommunala tjänstemän, politiska representanter, närboende).

Den första delen avslutas med en presentation av den centrala teoretiska ansatsen, en idealtypisk indelning av samhället i tre sfärer, där var och en har sin distinkta institutionella logik. Utöver marknadssfären (ekonomi) och en administrativ sfär (stat/politik) finns en tredje, mer svårfångad, sfär. Vanligtvis benämns den "civilsamhälle" men Henecke ser detta begrepp som alltför omstritt och vill därtill betona att det rör sig om en sfär som kännetecknas av sin platsanknytning. Därför benämner hon denna sfär "närsamhället", som fångar in alla de aktörer som engageras i en plankontrovers utifrån att de är närboende eller tillhör en organisation som intresserar sig för områdets utveckling.

I avhandlingens andra del analyseras de fyra fallen utifrån ett kontroversteoretiskt perspektiv. Kontroversteorin har utvecklats för att förstå vetenskapsbaserade kontroverser. Henecke överför denna ansats till planområdet för att skapa kunskap om planprocessernas konfliktförlopp. Utifrån denna teori analyseras de fyra fallen.

I avhandlingens tredje del görs en analys utifrån demokratiteori och maktteori. I sin demokratianalys utgår Henecke från två demokratimodeller, en representativ och en partiparticipatorisk, och utreder hur dessa två modeller ser på medborgardeltagande. Därefter undersöker hon hur lagstiftningen för fysisk planering (Plan- och bygglagen med dess förarbeten) ser på medborgardeltagandet. Därefter vänder hon åter intresset till sina fyra fall och analyserar hur medborgardeltagandet gestaltat sig i dessa samt vilka olika föreställningar om demokrati och medborgardeltagande som fanns bland aktörerna.

Hon finner här att medborgardeltagande inte lett till ökad legitimitet utan snarare till eskalering av konflikter och minskat institutionellt förtroende. Hon finner även att medborgarnas institutionellt begränsade möjligheter (samråden) ledde till att de sökte andra vägar att påverka planerna.

Efter denna analys vänder Henecke intresset till frågan om makt. Hon utgår här ifrån Steve Lukes tredelning av makten: beslutsmakt, makt över dagordningen och makt över tanken. Vid sidan av Giddens två maktresurser – allokativa och auktoritativa – föreslår Henecke en tredje typ av resurs: expressiva – möjligheten att göra sin röst hörd. Här pekar Henecke även på att det är främst de resursstarka inom den heterogena kategorin "medborgare" som har störst möjlighet att ifrågasätta en plan och få sin ståndpunkt spridd. Ofta har de påtagit sig rollen som "organiserade skeptiker" som söker utifrån sin kompetens och sina resurser ifrågasätta ett planförslag.

I den fjärde och avslutande delen sammanfattar Henecke sitt resultat och återknyter till frågan om spänningen mellan planering som rationellt organiserad byråkratisk aktivitet respektive som demokratiskt politisk beslutsprocess.

De studerade plankontroverserna uppstod på grund av att platsen valts utifrån ekonomisk och teknisk hänsyn ("effektivitet") och motstånd uppstod för att andra, platsbundna värden inte beaktats. Vilken möjlighet har då motståndet – närsamhället – att påverka planprocessen?

Henecke finner här en paradox: planlagstiftningen har deltagardemokratiska am-

bitioner men verkar i praktiken enligt det representativt demokratiskt synsättet. De närboende reduceras till att främst hävda sina egenintressen. I sin analys finner Henecke också att det inte bara är medborgarna som har ett underläge utan många gånger även kommunerna. Även om kommunen har makt över detaljplaneprocessen och kanske till och med äger marken kan den ha svårt att matcha byggherrens ekonomiska resurser.

Birgitta Heneckes avhandling är ett substantiellt bidrag till forskningen om planprocesser och plankonflikter, ett område som inte är nytt för sociologin men alltför sällan systematiskt studerat. Styrkorna med hennes avhandling är enligt mitt förmenande trefaldigt.

För det första söker hon tillämpa en ansats utvecklad för ett annat område – vetenskapsbaserad kontroversteori – på sitt område, och gör det på ett förtjänstfullt sätt. För det andra visar hon på stor förtrogenhet med områdets politiskt-rättsliga reglering. För det tredje är studien mycket tydlig i sitt upplägg. Studien är systematisk uppbyggd och Henecke vinnlägger sig om att vara mycket tydlig mot läsaren. Med ytterst få undantag är man osäker på Heneckes argumentation.

Likt alla studier så har denna avhandling även vissa brister. För det första är det oklart i vad mån närsamhället har en unik institutionell logik. Heneckes tankelinje är att aktörer har olika institutionella tillhörigheter och sociala positioner, vilket i sin tur skapar olika intressen och värden, som i sin tur styr deras förhållningssätt och agerande. Detta ska inte utläsas deterministiskt, eftersom Henecke betonar att det rör sig om ett idealtypiskt resonemang och att den institutionella logiken inte utgör en tvingande kraft för aktörer tillhörande olika samhällssfärer. Frågan väcks dock i vad mån "närsamhället" har en egen institutionell logik baserad i platsbundna värden. Att motstånd mot planer har en tydlig rumslig dimension har såväl urbansociologer som kulturgeografer hävdad, men dessa platsvärden kan ju även vara av ekonomisk art (till exempel i form av sänkta marknadsvärden på närboendes fastigheter). Det blir inte klart varför detta inte skall inkluderas i närsamhällets institutionella logik.

En annan kritisk kommentar gäller att det främst är svenska studier av plankontroverser som refereras. Medan Henecke i sin teoretiska diskussion gör tydliga kopplingar till den internationella diskussionen så väljer hon att i sin genomgång av studier på området nästan enbart anknyta till svenska studier. Mot bakgrund av att hon hävdar att forskningsfältet visat på svårigheten att skapa en kumulativ kunskapsuppbyggnad vore det dessutom på sin plats att hon mer visade på avhandlingens relation till tidigare empiriska studier.

Sammantaget ska det ovan sagda inte överskugga avhandlingens kvaliteter. Birgitta Heneckes avhandling är väl integrerad och har en bra balans mellan teoretisk ansats, empirisk material och analys, vilket gör att hennes slutsatser är välgrundade och nyanserade. Hon har i sin avhandling visat att plankontroverser är en samhällsföreteelse där sociologisk kunskap har mycket att bidra med.

Rolf Lidskog, fakultetsopponent

Denis Frank (2005). *Staten, företagen och arbetskraftsinvandringen*.
Akademisk Avhandling. Växjö: Växjö University Press

Våren 1965 anlände Maria, 19 år gammal, till Trelleborg. Hon kom från en by i nordöstra Jugoslavien för att besöka några bekanta i Sverige. Några veckor senare ansökte Maria om arbets/uppehållstillstånd och efter ett år gifte hon sig med en svensk man. Den korta resan omvandlades till en långvarig vistelse. Under 15 år betraktades Maria som ett slags speciell person som av myndigheter observerades som "invandrare". Hon behövde ett tillstånd för att vistas i landet, ett för att arbeta och hennes liv tycks ha varit inrutat av organisatoriska gränser där speciella tillstånd behövdes för att passera. Detta är sig ingen ovanlig situation men för Marias del innebar dock den organisatoriska inramningen att hon slussades in till jobb som den inhemska befolkningen inte ville ha.

Hon kommer till Sverige när den "svenska modellen" med sin solidaritetsretorik når internationell ryktbarhet. Närmare paradiset på jorden kan man inte komma under denna tid, men det är paradiset källare som Maria och andra migranter hamnar i när de anländer. Roten till senare tidens etniska spänningar kan märkligt nog sökas i uteslutningsprocesser (och i reproducerade kollektiva minnen) mitt i den svenska modellens hjärta. Och detta trots att dess källare var, i förhållande till andra länders, mer ombonad med ett mer inkluderande skyddsnät. Det är förmodligen uteslutningen och inte själva etniciteten som förklarar den senare tidens spänningar. Rätten att sälja sin arbetskraft var för migranterna inskränkt, de fick sälja sin arbetskraft till sektorer av ekonomin som inte attraherade den inhemska befolkningen, de behövde tillstånd för att byta yrke och i princip inkluderades de inte av näringsfriheten.

Marias livshistoria är inte unik, den representerar typfallet för arbetskraftsmigranten från östra Medelhavet till Sverige under 60- och 70-talets första år och migranternas kontakter med Västeuropas organisationsgränser finns ofta väldokumenterade i pass och andra identitetshandlingar. Det verkar som om Denis Frank i sin avhandling försöker att förstå Marias (och andra migranternas) liv genom att följa alla trådar det går att följa efter varje stämpel i Marias pass och genom att försöka identifiera aktörer, politik och motiv bakom dem. För att göra detta går han igenom tidigare bearbetningar, omfattande statistiskt material och arkivmaterial producerat av berörda aktörer och beslutsfattare. Frank fäster blicken på organisationsgränser, en ganska påtaglig punkt mellan individ och samhällsstruktur och på så sätt kopplar han ihop konkreta individers livsbiografi med reella samhällsprocesser. Detta är en avhandlingens många metodiska och teoretiska meriter.

Ekonomiska migranter tar ofta jobb som den inhemska befolkningen inte vill ta, och som de egentligen inte skulle ta i det egna landet. Ofta betraktades utvandringen som en kortvarig vistelse i ett annat land med högre lönenivå. Skillnaden i lönen mellan länderna gör att migranten kan acceptera en kortare tids elände i utbyte mot att erhålla ett ekonomiskt överskott som uppstår när sparkapital skall föras över till det gamla landet.

Att migranter är beredda att acceptera underordnade positioner som en strategi för social klättring i det egna landet kan dock inte förklara att de hamnar i underordnade positioner på arbetsmarknaden. Avhandlingen berör perioden 1960-1972, perioden där arbetskraftsinvandringen till Sverige var relativt öppen. Men även om den till synes såg ut som spontaninvandring var den ändå reglerad genom mellanstatliga avtal och andra nationella bestämmelser. Det rörde sig inte om en fri invandring som det ofta kallas utan om en institutionellt reglerad invandring med staten (AMS), fackföreningarna och arbetsgivarna som de huvudsakliga aktörerna. Huvudresultatet av denna reglering av gränspasseringar blev att den sociala kategorin "sydeuropeisk invandrare" eller mer specifik i avhandlingens syfte kategorin "jugoslav" kopplades samman med underordnade yrkeskategorier i svenska företag i tillverkningsindustrin. I relation till tidigare forskning får AMS och arbetsgivarna en mer framträdande roll i Franks framställning.

Frank indelar denna tid i två perioder: en fram till 1967-68 som kännetecknas av relativt öppna gränser och en skarp övervakning av migranterna när de anländer till Sverige. Efter 1968 behöver migranterna tillstånd till Sverige innan de anländer. När kontrollen vid gränserna skärps blir övervakningen av dem som har kommit in i landet mjukare. Det blir lättare att byta yrke, tillstånden blir längre och från 1975 får migranterna rösträtt i kommunala val.

Avhandlingen inspireras av Charles Tillys resonemang om hur så kallade externa kategorier som klass, genus eller etnicitet kopplas ihop med interna positioner i organisationer. Frank tolkar dock hela denna process som en slags Foucaultinspirerad övervakning som huvudsakligen bygger på två maktstrategier: Disciplinering av arbetarna genom kontroll av deras förehavanden och reglering av rörelsefriheten när de har kommit in i landet eller gränskontroll. Den första strategin används fram till 1967-68 när det är lätt att ta sig in i landet. Därefter är den andra strategin dominerande.

Skiftningen från Tilly till Foucault tillhör avhandlingens mindre lyckade grepp. För det första ligger det i resonemanget en olöst teoretisk gåta mellan den mekanism som Tilly kallar "möjlighetsansamling" och den Foucaultinspirerade panoptikonmetaforen. Om vi skall prata i panoptikonstermer innebär mekanismen "möjlighetsansamling" skapande av en sluten social relation och att övervakaren runt omkring sig skapar en social gräns som inte tillåter utomstående att träda in. I Foucaults metafor är det de övervakade som låses in. I Tillys mekanism är det övervakaren själv som låser in sig.

För det andra: min uppfattning är att avhandlingen hade vunnit i teoretisk klarhet om mekanismen möjlighetsansamling gavs en vidare innebörd och det hela istället tolkades som hur skiftande gränser för möjlighetsansamling tillåter olika inkludering- och exkluderingsstrategier att verka. Jag tror till exempel mekanismen "möjlighetsansamling" var i funktion före 1967-68 som en mekanism som skapade en gräns mellan de arbeten som de inhemska manliga industriarbetarna kollektivt bevakade och de arbeten som migranterna skulle ta. Det var så att säga inte migranterna som övervakades, det var gränserna till de eftertraktade arbetena som bevakades. När

gränskontrollerna skärps efter 1967-68 sammanfaller möjlighetsansamlingens gränser med nationalstatens, det är den manlige industriarbetaren och hans numera arbetande hemmafru som skall använda sig av de möjligheter som finns till buds innanför nationalstatens gränser.

En sådan perspektivförskjutning skulle kanske inte tillföra avhandlingen mer substans. Det skulle kunna göra det teoretiskt möjligt att diskutera uppkomsten och cementering av etnisk segregering på arbetsmarknaden på ett mer nyanserat sätt. Det som till exempel numera diskuteras som "strukturell diskriminering" skulle inte ses som resultat av inhemska gruppers onda avsikter eller xenofoba attityder utan istället som resultat av "goda" och vanliga människors avsikter och handlingar och som en oavsedd konsekvens när inhemska grupper bevakar sina egna positioner genom att använda sig av maktmedel som finns att tillgå i sådana positioner. Att placera strukturell diskriminering i attitydernas och i de onda avsikternas domäner är att begå stora kategoriseringsmisstag. Perspektiv som Franks kan användas för att avhjälpa sådana misstag.

Avhandlingar i sociologi skall, som goda arbeten i ämnet, väcka både tankar och känslor och den här lyckas bra med båda delar. Det väcker många tankar att, som Frank gör, dra in migrationsforskning till centrala teoretiska diskussioner i sociologi. Och eftersom detta är en avhandling som även handlar om konkreta människor och livsöden väcker den också läsarens känslor. Det är en nyanserad och läsvärd avhandling som Frank har skrivit.

Apostolis Papakostas, fakultetsopponent

Anders Ramsay, (2005). *Upplýsingens sjálvreflexion. Aspekter av Theodor W. Adornos kritiska teori*. Lund: Lund Dissertations in Sociology, No. 69.

Theodor Wiesengrund Adorno (1903-1969) var en förgrundsgestalt inom den sociologiska teoririktning som kallas "Frankfurtskolan" eller den "Kritisk Teoretiska Skolan". När Anders Ramsay gjort Adornos tänkande till föremål för en ingående granskning i sin avhandling visar han samtidigt vägen till en mindre stereotyp form av sociologisk avhandling, än vad det vi begåvas med i den anglosaxiska traditionens positivism.

Ramsays bok är en sammanläggningsavhandling, vilket är ett passande format eftersom den spänner över ett brett intellektuellt fält. I ett första kapitel om Frankfurtskolan och Adornos bidrag till dess forskning, stiftar vi först bekantskap med människan Adorno och hans intellektuella utveckling. Det rör sig i viss utsträckning om ett tidigare bidrag till en lärobok, som underlättar den fortsatta läsningen av avhandlingen. Vi blir presenterade för idéer om materialistiska forskningsprojekt, introducerande idéer om hur kapitalismen relaterar sig till psykologiska föreställningar och kritiska synpunkter på såväl stalinism som fascism.

I avhandlingens andra kapitel, *Den infernaliska upprepningen*, finner vi ett försök att bestämma innebörden av den centrala tesen i Adornos och Horkheimers bok, *Upplysningens Dialektik*. Ramsay argumenterar här för, att "redan myten är upplysning, och upplysningen slår tillbaka i mytologi", genom att avgränsa den från den konservativa kulturkritikens bejakande av myten.

Ramsay vill också bemöta den utbredda kritiken mot Adorno och Horkheimer för att företräda en konsekvent upplysningsfientlig och kulturpessimistisk position. Detta är diskutabelt. Underrubriken i Adornos kanske mest tankeväckande arbete, *Minima Moralia* ("Reflexioner ur det stympade livet") visar också att Adorno inte just tog fasta vid kulturens humoristiska sidor. Kanske var det med Adorno, som med Charles de Gaulle, vilken en gång tillfrågades av en journalist, vad som gjorde honom glad i tillvaron, och som då fick svaret, "Glad? Tar ni mig för att vara en idiot?"

Kapitlet "Ontologi och dialektik" försöker att utreda Adornos kritik av den tyska existensfilosofin, särskilt Heideggers "fundamentalontologi". "Genom hela sin karriär," påstår Ramsay, "var Adorno upptagen av Martin Heideggers ontologiska filosofi som en motpol till den egna." Som Ramsay också visar bekymrade sig Heidegger däremot knappast om Adornos kritik.

Konstituerar kritiken av Heideggers ontologi då substansen i Adornos filosofi? Man kunde vid en ytlig läsning av Ramsays avhandling lätt förledas att tro det. "Tydligast blir denna kritik i hans efterlämnade föreläsningar från början av sextioalet," skriver Ramsay.

Ramsay knyter också an till Adornos ungdomskritik av kulturkonservatismen, bland annat Ernst Jünger och Stefan George, och konstaterar att: "För Adorno är Heideggers filosofi oskiljaktig från hans politik." Därmed avslutar Ramsay också, på ett intellektuellt acceptabelt och elegant sätt, en debatt vi förde i Sydsvenska Dagbladets kultursidor under våren 1988.

Adornos och Horkheimers tes om upplysningen går (förenklat) ut på att tänkandet befriar människorna från myten och resulterar i en högre abstraktionsnivå med den potential för naturbehärskning, som följer av detta. Samtidigt splittras tänkandet upp som en följd av den vetenskapliga arbetsdelningen, till exempel i "bindestreckssociologier". Upplysningens dialektik medför sålunda framsteg i vetenskapligt hänseende men leder också till en splittring av medvetandet om tillvarons helhet.

I kapitel 5, "Ondskans banalitet och den auktoritära personligheten", behandlas det mest framgångsrika exemplet på förverkligande av programmet för en empiriskt förankrad kritisk samhällsvetenskap, *The Authoritarian Personality*. Här bidrar Ramsay också med en självständig jämförande skildring av Adornos fascismsanalys, som jämförs med Hannah Arendts bok *Eichmann i Jerusalem*.

Förståelse och förlåtelse är inte två sidor av samma sak, vilket man ibland kan förledas att tro vid samtal med kristna teologer. Förståelse kan tvärtemot ses som ett försök att skapa kategorier, som gör det möjligt att förutse och behärska ondskan och det är just utgångspunkten för de studier av högerauktorianism, som Adorno fått äran av att ha initierat, trots att han bara bidrog med ett kapitel till den bok (kapitel 4) som ofta citeras som *Adorno et al.*

Kan man tala om Eichmanns normalitet och onskans banalitet? Arendts bok gick ut på att visa att Eichmann – till skillnad från Adornos auktoritära personligheter – var en helt vanlig, grå och luggsliten byråkrat, som på grund av olyckliga politiska omständigheter glömde att göra skillnad mellan administrationen av ting och administrationen av människor.

Fast kan man tala om normalitet i Eichmanns fall? Protokollen från den beryktade Wannsee-konferensen i januari 1942 visar att Eichmann egentligen inte var så "normal" som det hävdats. Men om Eichmann skulle betecknas som psykopat i en klinisk eller psykoanalytisk mening, ger det upphov till ett etiskt problem, för psykopater kan inte i juridisk mening ställas till ansvar för sina handlingar i vår kulturkrets.

Sammanfattningsvis är konsekvenserna av de två betraktelsesätt, som Adorno respektive Arendt företrädde, helt olika och orsaken till detta ges en utförlig och självständig behandling av Ramsay, och tillhör avhandlingens mest intressanta delar.

Större delen av Adornos arbeten behandlar estetik och musikfilosofi, inte så mycket psykologi. I kapitel 6, *Teddie hates jazz*, tar Ramsay upp Adornos kritik av jazzen och kulturindustrin, som Adorno började skriva under sin vistelse i Oxford år 1936. Man bör förstå att Adornos kritik av jazz-musiken var en mer allmän kritik av populärmusik (och att han faktisk skrev en positiv recension av Brechts "Dreigroschenoper" år 1929 som just hyllade de starkt kontrapunkterade och synkoperade jazz-inslagen). Så det är knappast rättvist att se Adornos skepsis och kritik av populärmusiken som kultursnobberi eller hat mot jazz i allmänhet.

"Det är vanligt att uppfatta kritiken av kulturindustrin som ett försvar för högt mot lågt, men den är i själva verket lika mycket en kritik av den föregivna högkultur som ställer anspråk på att vara något bättre, trots att den är minst lika mycket en produkt av kulturindustrin som populärkulturen", skriver Ramsay. Adjektiven "hög" eller "låg" förutsätter, som Ramsay visar, vad som skall bevisas.

För att kunna förstå den kontext som Adornos kritik utvecklade sig i kan det vara på sin plats att se på Adornos påstående, att det nazistiska barbariet inte kom till stånd *trots* Tysklands "högkultur" utan snarare *tack vare den*.

Har Adornos kulturkritik då samtidshistorisk relevans? Kritiken av kulturindustrin som fenomen förefaller enbart att vara i sin linda. Förutom det utrikespolitiska etablissemangets akademiska företrädare (exempelvis Joseph Nye vid Harvard) för också unga skribenter, som till exempel Naomi Klein, diskussionen och kritiken av märkesindustrins fetischism vidare. Här gör Ramsay en behjärtansvärd insats genom att skildra hur Adorno för länge sedan varit inne på samma vägar.

Tom Bryder, fakultetsopponent

Gunilla Hallerstedt (red) (2006). *Diagnosens makt. Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos

Diagnosens makt er en ny, tværfaglig antologi, der reflekterer kritisk over det biomedicinske paradigmes krav på det dominerende tolkningsforetræde vedrørende psykiske og adfærdsmæssige lidelser. Bogens hovedfokus er opkomsten af en diagnostisk neuropsykiatri, der ser menneskets psykiske forstyrrelser som en konsekvens af dets arv, hjerne og gener og reducerer sociale og kulturelle faktorer til forhold, der – i bedste fald – kan forstås som forstærkere eller dæmpere af konstitutionelt forårsagede lidelsers udbrud og forløb.

Flere og flere i det svenske og andre samfund rapporterer selv psykiske vanskeligheder, sygemeldes for dem, diagnosticeres og behandles medikamentelt, og behovet for sundhedsydelse eksploderer. Store mindretal af såvel børn som voksne rammes af lidelser, som for ganske få år siden var ukendte og unavngivne, men nu indgår i et omsiggribende medicinsk diagnosepanorama. Medicinalindustrien producerer nye løsninger, der efterspørger patienter og differentierer mennesker i stadigt mere forfinede kategorier af syge. Og mennesker selv erfarer nye besværligheder, som de efterspørger navn og autoritative og hurtigtvirkende løsninger på. Vi er blevet stressede, ADHD-ramte, udbrændte, selvmutilerende, el-allergiske, overtrætte, bulimiske m.m. Nogle af disse fænomener har mennesker måske altid lidt af, for eksempel træthed eller omkringfarende og vanartet adfærd, men de anses nu for at have sæde i vor hjerne, at kunne diagnosticeres og behandles medicinsk, primært medikamentelt. Det er denne vækst i sygdomspanoramet forfatterne har sat under analyse og diskussion.

Gunilla Hallerstedt diskuterer 90'ernes forandringer i det svenske samfund. Samfundsmæssigt var der økonomisk krise ledsaget af arbejdsløshed, konsolidering af et multikulturelt samfund og medfølgende xenofobi, globaliseringens stigende krav til effektivitet og deraf følgende social eksklusion, medieeksplosion, reduceret tro på folkehjernet og centrale samfundsinstitutioner med svækket samfundsmæssig sammenhængskraft som følge. Også menneskebehandlende organisationer var under forandring med introduktionen af et markedsorienteret syn på forsorgen, privatiseringer og adskillelse af ”bestiller”- og ”udfører”kompetencen. Endelig diskuteres paradigmeskiftet i synet på årsagerne til menneskers psykiske vanskeligheder. Hvor tidligere sociale og psykiske faktorer blev betonet, flyttedes fokus igennem 90'erne til menneskets biologiske konstitution.

Karin Johannisson diskuterer med et idehistorisk udgangspunkt sygdom som meningsprocesser. Nye diagnoser opstår, når aktørerne forhandler sig til en navngivning af en tilstand. Diagnosen er en forhandlet realitet. Diagnoser skal imidlertid for at være levedygtige forbinde sig med centrale kulturelle og mediale strømninger. I en vis forstand har diagnoser således et element af social konstruktion, men forfatteren understreger, at det ikke betyder, at hvad som helst kan navngives som en sygdom, eller at lidelse ikke eksisterer eller skal tages alvorligt. I kapitlet ses diagnosen som en interaktiv kategori eller aktør. Ikke blot spiller kulturelle faktorer sammen med sygdom-

mes opkomst og udvikling, diagnosen former også menneskets oplevelse af sig selv i en sådan grad, at mennesket bliver diagnosen.

Sigmund Soback diskuterer, hvad der styrer behandlingsudbuddet til psykisk lidende. Han viser, at det næppe er hverken behov eller efterspørgsel, der bestemmer behandlingsvolumen og -kvalitet. Det er ressourcerne, der sætter grænserne for udbuddet. Kapitlet indeholder en skarp kritik af den markedsøkonomiske udvikling, der har adskilt bestilling fra udførelse, skabt nye bureaukratier, der stjæler ressourcer fra patientbehandlingen, og medført en række ressourcebegrænsende strategier, der ikke er i overensstemmelse med patienternes behov.

Eva Kärfve diskuterer børne- og ungdomspsykiatriens metamorfose til børneneuropsykiatri, som hun anser for en overgangsbetegnelse, idet begrebet "psykiatri", som henviser til psyken som en mediator mellem hjerne og miljø, snart vil være et arkaisk begreb, hvis den nuværende biomedicinske tendens fortsætter. Forfatteren ser ligheder mellem socialdarwinistisk/eugenisk tænkning og dagens diagnostiske kultur i koblingen mellem arvelighed og menneskelig handling uden hensyntagen til sociale og kulturelle påvirkninger og i grundantagelsen om, at "underlegenhed" er en målelig egenskab. I praksis har man udviklet et diagnosesystem, der er i stand til at integrere alle problemer, der tidligere betragtedes som miljøbetingede. Forfatteren finder, at diagnoser kan være en gevinst for nogle voksne – ud over aktionærer i medicinalindustrien – ikke mindst for kriminelle, der forklares syge. For børn rejser den diagnostiske kultur alvorlige etiske problemer, fordi konsekvenserne af diagnosticering kan være et dårligere skoletilbud, der systematisk sætter dem efter deres jævnaldrende, og forventninger om en iboende sandsynlighed for kriminalitet og marginalisering.

Thomas Brante analyserer på sociologisk grund ADHD, som er den hurtigst voksende diagnosekategori blandt børn (nu også udstrakt til voksne). I en spændende historisk gennemgang af ADHD-diagnosens udformning i DSM påviser Brante en stadig udvidelse af diagnosen, hvad angår symptomernes art, patienternes alder og køn (man efterspørger nu feminine symptomer), sted for manifestation af symptomerne m.v. Eksterne faktorer vejer tungt: biologiske forklarings stigende popularitet, professionelle interesser, ansvarsafledning af forældre og skole, medieinteresse, patientforeningers krav og medicinalindustriens interesse. Forfatteren finder ikke, at "den stærke tese" om ADHD, nemlig at sygdommen har en genetisk ætiologi, er verificeret. Man har ikke fundet en neurofysiologisk forskel mellem mennesker med og uden ADHD. Man har heller ikke påvist en kausal relation mellem genetisk konstitution og adfærd. Desuden er symptomerne på ADHD så vagt og upræcist beskrevet, at de ikke kan falsificeres. Brante er fortaler for, at BPS-sygdomme som ADHD ikke betragtes reduktionistisk som under det biomedicinske paradigme, men udforskes tværvidenskabeligt både på grundforskningsniveau og med henblik på kundskab om interaktionen mellem det biologiske, psykiske og sociale.

Aant Elzinga afslutter antologien med nogle centrale videnskabspolitiske og -etiske overvejelser. Universitets- og forskningsmiljøer undergår aktuelt forandringer i retning af en markedsmodel, som ligner dem, der kendetegner behandlingslandskabet. Disse strømninger reificeres gennem sproget og bliver sociale fakta, der overbygges

---

med regler og organiseringer, der skaber en lukning (closure), der forhindrer videnskabsfolk i at tænke anderledes. Samtidigt indgår forskere i netværk med beslutningstagere og industri. Forskere giver både videnskabelig glans til beslutningstageres ideer og serverer nye koncepter for beslutningstagere i en hybridformation af forskning, politik og penge, der skaber alvorlig risiko for integritetsproblemer og vanskeliggør kritisk forskning.

Det er en kærkommen og uhyre læseværdig antologi, som burde få et publikum blandt såvel forskere som praktikere. Kontroversen om medikaliseringen af forståelsen af en række psykiske og adfærdsmæssige fænomener har, som Thomas Brante påpeger i sit kapitel, til tider været så forurennet, at det er en glæde at læse en så nuanceret, kontekstualiseret, tværvidenskabelig og veloplagt analyse, som denne antologi rummer.

Tine Egelund, Socialforskningsinstituttet i København